

Cvetka Šeruga Prek in Emica Antončič, Slovenska zborna izreka: Priročnik z vajami za javne govorce Knjiga in zvočna zgoščanka (Maribor 2003)

Peter Jurgec

IZVLEČEK: V prispevku avtor predstavi in oceni strokovno monografijo Slovenska zborna izreka. Umesti jo med podobne prejšnje izdaje, poudari njene odlike in nakaže možne izboljšave v prihodnosti. Delo izhaja iz praktičnih vzpodbud, zato odkriva precej pomanjkljivosti v (konzervativni) slovenski pravorečni teoriji.

Ključne besede: slovenščina, pravorečje, glasoslovje, Slovenski pravopis 2001.

Cvetka Šeruga Prek in Emica Antončič, Slovenska zborna izreka: Priročnik z vajami za javne govorce, Knjiga in zvočna zgoščanka (Maribor 2003)

ABSTRACT: The article presents and evaluates a monograph on Standard Slovene pronunciation (Slovenska zborna izreka). The monograph is compared to similar previous editions and its qualities and possible improvements are discussed. The practical motivation of this work reveals many weaknesses of the (rather conservative) Slovene orthoepic theory.

Key words: the Slovene language, orthoepy, phonology, Slovene Orthographic Code 2001.

Slovenska zborna izreka je pravorečni priročnik, ki v sodobni obliki in mediju nadaljuje tradicijo Ruplovega *Pravorečja* (1946), Toporišičevega *Slovenskega jezika, Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama* (1961) in pravorečnih delov slovenskih pravopisov – tu velja omeniti zlasti *Slovenski pravopis 2001* s predhodniki (*Načrt pravil za novi slovenski pravopis*, 1981, *Pravila Slovenskega pravopisa*, 1990 in kasneje). Omenjeni priročniki se ortoepične problematike lotevajo na dva načina: zgolj teoretično (in preskriptivno, tako pravopisi) oz. teoretično in praktično (Rupel, Toporišič). Delo Šeruga-Prekove in Antončičeve uveljavlja nov pristop, ki je pretežno praktičen, delan na primerih in brez (nepotrebnih?) obsežnejših teoretičnih – nikakor ne znanstvenih – opredelitev. Tako naj bi problematiko približali tudi jezikoslovno neioobraženemu bralcu; temelji skoraj izključno na primerih, ki jih je mogoče razvrstiti v več vsebinskih sklopov oz. jih (bolj ali manj) ustrezno sistematizirati, urediti, med sabo ločiti; bolj teoretična so zgolj uvodna poglavja. Velika vrednost je zato

priložena zgoščenka, kjer so izbrani primeri, največkrat le posamezne besede, redkeje stavki, prebrani (bereta A. Kalan in I. Lotrič).

Avtorici problematiko kot radijska (Šeruga Prek) in gledališka (Antončič) lektorica ter slovenistki nedvomno poznata. Na eni strani gre za ugotovitve sinhronega normativnega slovenističnega jezikoslovja (Toporišič, SSKJ, SP 1962 in SP 2001), s katero pa dejanska jezikovna praksa s poudarkom na osrednjeslovenski (in pojmovanje »pravilnega«, »elitnega« v njej) velikokrat ne sovpa. V zvezi s tem je poveden članek Šeruga Prek 2002. To je tisti vzgib, ki ju je po njunih besedah motiviral k pisanju knjige.

Knjigo začenja uvod oz. nekakšen predgovor, ki povzema in vrednoti stanje na področju pravorečja na Slovenskem, ki da je izrazito pomanjkljivo tako v strokovnem in znanstvenem smislu (četudi upoštevamo še pravopise oz. vsaj SP 2001 in Toporišičev *Izgovor*, ki ga avtorici ne poznata) kakor tudi v institucionalnem in izobraževalnem okviru, pri čemer ga avtorici primerjata s pravopisno tradicijo (str. 7). Sem sodijo tudi manj strokovna razmišljanja o vlogi in pomenu govornega zbornega oz. knjižnega jezika, pri čemer navajata Župančiča, J. Mahnič, Voduška. Posebej izpostavljata vprašanje ekskluzivnosti, elitizma, togosti, neživljenjskosti in celo odtujenosti slovenskega standarda, ki da je večja kot pri drugih jezikih (str. 12). Kljub zavzemanju za spoštovanje pravil avtorici poudarjata pomen aktualne žive rabe (»naj raba sama pokaže, kam se bo usmeril razvoj«, 15), na kar bom pri konkretnih rešitvah, ki so drugačne kot npr. v SP 2001, opozoril še v nadaljevanju.

Avtorici uvodoma zapišeta tudi, česa v *Slovenski zborni izreki* ni (14–15). To žal velja za tonematiko, omejena je na slušni vtis posnetkov na zgoščenki (kljub temu da izolirane besede niso posebej primerne za prikaz tonskih opozicij). Izpuščeni so števniki 11–19, vsakršna teoretična razlaga stavčnofonetičnih prvin, jezikovne teme, ki so »bolj pisne narave, npr. preglas« (15), in obravnava t. i. knjižnega pogovornega jezika. Na koncu je zapisano še, da je pravorečno strokovni del zlasti avtorstvo Šeruga-Prekove. — Sledi poglavje o glasovih slovenskega knjižnega jezika, kjer (dosledno) povzemata Toporišičevo *Slovensko slovnico* in pravopis.

Praktični del se v resnici začne šele s poglavjem *Predvidljivost dolgega širokega e-ja*, kjer upoštevajoč dosegljive strokovne in znanstvene vire (ponavadi sklicujoč se na slovnico in pravopis), našteje večino pojavitev za [ê]. Izhodišče take zasnove je seveda najprej iz pisne podobe, za katero avtorici predvidevata, da večinoma ni sporna na grafemski ravni, in iz praktičnih izkušenj, ki pokažejo, da so ta mesta pri pravorečju najtežja za naravne govorce. Ob koncu vsakega poglavja sledi miselni vzorec in vaje, iz katerih so izbrani primeri tudi na zgoščenki. V nadaljevanju so poglavja o predvidljivosti dolgega širokega e-ja (nato vaje za utrjevanje), kratkih naglašanih samoglasnikov, o samoglasniških premenah pri kratkih naglašanih e-jih in o-jih, o predvidljivosti polglasnika, o nenaglašanih besedah in najpogostejših napakah pri poudarjanju, o večnaglasnicah, tvorjenkah in kraticah (z vajami), o naglasnih tipih, posebej o premičnem naglasu pri deležnikih na -l in o naglaševanju deležnikov na -n, naglasu pri velelniku, premičnem naglasu samoglasnikov, pridevniškem stopnjevanju (z vajami), izgovoru glasov v govorni verigi oz. o sintagmاتيki fonemov, o izgovoru črke l, o variantah fonema v in izgovoru

predloga v. Na koncu sledi enostranska literatura s temeljnimi viri in deli avtoric (155) ter na kratko o njiju (156).

Pregled torej pokaže, da se avtorici najprej ukvarjata s segmentnimi lastnostmi samoglasnikov, sledijo nadsegmentne (kolikost in naglasno mesto), na koncu pa so obravnavane še segmentne lastnosti nekaterih (= pravorečno spornih) soglasnikov in sintagmatika fonemov s posebnim poudarkom na pojavih sandhi.

Seveda je treba za objektivni prikaz omeniti tudi pomanjkljivosti oz. kar napake priročnika. V nadaljevanju se bom najprej posvetil nekaterim strokovnim spodrseljajem v ožjem pomenu besede.

Načelne pripombe

Sporna je npr. interpretacija samoglasniške kakovosti, ki naj bi bila pomembna le pri nesrednjih sredinskih samoglasnikih (19–20) – to je izrazito zastarelo pojmovanje. Pri tem, kakor je videti (20), avtorici uveljavljata nekakšne arhifoneme ali pa se preprosto navezujeta na zapis. Sporno je tudi zapisovanje ločil ali spremnega besedila znotraj oglatih oklepajev, ki sicer zaznamujejo izgovor (včasih fonemski, drugič mešanico fonemskega in fonetičnega, kakor je v navadi); namesto [boimenovála ali bojmenovála] (143) je bolje pisati [boimenovála] ali [bojmenovála]. — Pogrešamo informacijo, da so naglašeni samoglasniki (v veliki večini primerov) kratki kvečjemu v zadnjem besednem zlogu (npr. 43). Razen tega je seveda nujno opozoriti, da slovenski samoglasniki niso morda kratko naglašeni, kot zapisujeta avtorici (43, 53, 61), temveč le kratki (in) naglašeni. — Zanimiva »novost« je naslednja formulacija: »Govorci velikokrat predpono napačno izgovorijo, kot da je edini oziroma glavni naglas v besedi, npr. pôdpredsednik.« (49.) Preseneča tudi posebnost pri *pogodben, vadben, bistven, čustven* (76).

Poglavje o predvidljivosti polglasnika je brez potrebe tako razširjeno: veliko bolj bi pomagalo pravilo Polglasnik je neobstoje. Tudi zaključek, da na tip *Janez Albreht* [za] vpliva »napačno oziranje na zapis ali pa narečni izgovor«, je prenagljen. – K obliki in organizaciji nimam omembe vrednih pripomb (o tem glej Kocjan Barle 2004).

Spodrseljaji

Primer *møgla* v razpredelnici nenaglašeni samoglasnikov (str. 21) ni najboljši: mogoč je namreč tudi naglas na [ə]. Po SP 2001 je izgovor »izrazito ozko, blizu i-ja: *véra, cérkev*« (str. 23) samo varianta. Odveč je primer *vejica* (29): »široki e« je predvidljiv po fonološkem pravilu e + j + V; podobno velja za primera *òven* (36), *òvca* (37). Zanimiv je naglas v *Šúklje* (v SP 2001 je samo *Šukljè*), str. 46. Pravilno je seveda *stri, začni* (nasprotno beremo *strí, zační*, 48). Trditev o nesistemsosti [ê] v nezadnjih zlogih v tipu *recepta* (56) ni natančna (to velja samo za zadnje zloge). Nerodno tudi na str. 71: oba /ə/ sta v korenu. Napačen je primer *predvsèm* [predʁsèm], prav [pretsèm]/[predsèm] (73), samostalniška pripona -c, prav -əc ipd., [ljudožərc], prav [ljudožərc] (75). O poljskem *sejmu* (80) sem pisal že v Jurgec 1999. O jakostnem upadu v tipu *vakuu* in *tetraeder* sem tudi eksperimentalno fonetično pisal v Jurgec 2004 in predhodnih objavah; mislim pa tudi, da s tipom [vákum], [vákumsko] ni nič narobe s pravorečnega stališča. Itd.

Zgoščenska zasluži posebno obravnavo, saj je obsežna, izčrpna in kvalitetno posneta. Oba govorca, Ajda Kalan in Ivan Lotrič sta na Slovenskem znana in uveljavljena radijska govorca. Kljub temu so posnetki mestoma pomanjkljivi, kar je spričo obsežnosti (kdor se ukvarja s fonetiko že ve, kaj je dobrih 67,5 minut posnetega govora) dopustno. Tako je *naostri* (Lotrič, posnetek 2, čas 2.25) izgovorjen z glotalnim zapornikom ([ʔ]) in zato »prekinjeno« (in ne »neprekinjeno« kot zahtevata avtorici, 143), *ljubezen* je izgovorjena z zložnim [n] (Kalan, 7/4.39), z zaporo pa je izgovorjeno v *Izoli* – nekaj takega torej kot [bu'izoli] (Kalan 19/0.42) in še kaj.

Čeprav je v priročniku težnja k uveljavljanju stereotipov »pravega«, »lepega« v smislu poudarjanja pedagoškosti (sem gredo še navodila tipa Pazimo, Opozorilo, Izjeme, Težava, Pogoste napake, Pravilno, Toda, Primer, Pozor, Dvojnica in miselni vzorci na koncu vsakega poglavja), je ta presežena z nekaterimi napotki, ki so glede na obstoječe normativne priročnike novost. Pomembni so naslednji:

- priporočen izgovor [ê] v tipu *dekadenta* (55),
- ugotovljen izgovor z [e] namesto [ə] v tipu *meqlén* (71),
- priporočen naglas na *-ijski* v tipih *privatizacijski*, *akcijski* (91),
- priporočen naglas v tipu *razúmel*, *sporazúmel* (106).

Velikokrat tudi primerja normativne rešitve v SP 1962, SSKJ in SP 2001 ob ugotavljanju dejanske rabe. Največkrat ob tem avtorici svetujeta najboljšo, najbolj običajno različico (in tu pač izhajata iz rabe, ne iz teorije). Poznavanje in vrednotenje dejanske rabe na radiu in v gledališču štejem kot odliki avtoric, ki sta dobro prikazani tudi v *Slovenski zborni izreki*. Dvom v predstavljenе normativne rešitve je redek, ko pa je jasno zapisan, je utemeljen z dejansko rabo, ki da je legitimna za pravorečje. Glede na očitno dejstvo, da je slovenska ortoepija izrazito konzervativna in oddaljena od sodobne rabe, to ni najboljši argument za zavračanje (včasih nasprotnih) rešitev; avtorici seveda ne poznata teorije slovenskega glasoslovja, ki je še danes skoraj izključno diahrono naravnana, in se zato nanjo ne moreta sklicevati. Zato v priročniku tudi ni »zahtevnejših« obravnav, kamor nedvomno sodi tonematika.

Priročnik je nedvomno potreben in že dolgo pričakovan; zato je treba *Slovensko zborni izreki* imeti ne le za koristen splošni priročnik k boljši (= »pravilnejši«) izreki, temveč tudi kot pregledno strokovno publikacijo o praktičnem pravorečju, ki je nepogrešljiv študentu slovenistu. Dolga desetletja namreč nihče ni zbral ne poguma, potrebnega znanja ali izkušenj, da bi izdal kaj podobnega.

Navedenke

- Jurgec, Peter, 1999, Polglasnik in zvočniški sklop v izglasju mlajših prevzetih besed, *Jezik in slovstvo* XLIV/7-8, 314-318.
- Jurgec, Peter, 2004, *Samoglasniški nizi v slovenščini, Fonološko-fonetična analiza*, Ljubljana, Rokus in Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 8), v tisku.
- Kocjan Barle, Marta, 2004, Sodobna knjižna izreka za oko in uho [...], *Delo* XLVI/97 (26. april 2004), 11.

Peruga Prek, Cvetka, 2002, Izgovorni in naglasni problemi Slovenskega pravopisa
2001, *Nova revija XXI/239-240*, 26-30.